

De alerte onderneming

Begrippen als 'regionaal-economische potenties' en 'kansrijke regio's' zijn de laatste jaren zeer populair geworden. Een eerste aanzet daartoe leverde de voorlaatste *Nota regionaal sociaal-economisch beleid 1981-1985*. Daarin werd naast het tot dan toe gevoerde 'stimuleringsbeleid' een nieuwe beleidsopatie geïntroduceerd: 'ontwikkelingsbeleid'. Dit beoogde „de vergroting van de regionaal-economische bijdrage aan de nationale welvaartsontwikkeling”. Dit niet-ruimtelijk discriminerende beleid zou gericht moeten worden op het benutten van economische kansen in *alle* regio's. Dit beleid werd vanuit de traditionele probleemgebieden als bedreigend ervaren. Men zag de toch al slinkende middelen reeds wegvloeden naar gebieden die meer kansen, meer economische potenties zouden bezitten.

In de recent verschenen *Notitie ruimtelijke perspectieven*, een discussiestuk ter voorbereiding van de nieuwe Vierde nota ruimtelijke ordening, wordt ook ingehaakt op het begrip 'regionaal-economische potenties'. Uitgaande van de stelling dat Nederland zijn economische mogelijkheden optimaal moet benutten, wordt gepleit voor het versterken van de economisch kansrijke gebieden. Overeenkomstig de beeldvorming daarover wordt dit vertaald in het versterken van de positie van de Randstad. Op zich is dit niet verwonderlijk. Zo wordt bij het begrip 'kansrijke regio' veelal een relatie gelegd met aspecten als de aanwezigheid van kenniscentra (universiteiten, laboratoria), een goede (nationale en internationale) bereikbaarheid, de aanwezigheid van kwantitatief voldoende en kwalitatief goede bedrijfsruimte, de aanwezigheid van agglomeratievoordelen, zoals o.a. de aanwezigheid van een omvangrijke en gevarieerde arbeidsmarkt enz. Op grond van dergelijke aspecten, gezamenlijk wel aangeduid met de term 'produktiemilieu', heeft het NEI 1) de innovativiteit en daardoor indirect de 'kansrijkheid' van regionale produktiemilieus bepaald. De uitkomst leverde een tamelijk gunstig beeld voor het Westen, meer specifiek voor de Randstad op.

Nadruk op het verband tussen enerzijds het produktiemilieu en anderzijds de kansrijkheid van regio's mag bovendien van een notitie over de ruimtelijke ordening of het regionaal beleid ook worden verwacht, aangezien beide begrippen expliciet aandacht besteden aan de 'ruimte'. Het produktiemilieu biedt daartoe bij uitstek de mogelijkheden. Daar liggen de aangrijpingspunten voor het voeren van een voorwaardenscheppend beleid, een beleid dat tekorten in een bestaand

produktiemilieu probeert op te heffen dan wel tracht sterke punten te verbeteren.

Op grond van de feitelijke regionaal-economische ontwikkeling kan echter de stelling worden verdedigd dat in Nederland, tegenwoordig althans, de invloed van de traditionele produktiemilieu-elementen op de (economische) kansrijkheid van regio's wordt overschat. Er zijn ook nog andere factoren die deze kansrijkheid bepalen. Naast het produktiemilieu zijn dat de produktiestructuur, de kwaliteit van het regionale bedrijfsleven en het organiserend vermogen van de regio (een term afkomstig uit het regionaal-economisch beleid). Daarnaast wordt veelal onvoldoende rekening gehouden met het feit dat de ruimtelijke werking van de diverse elementen van het produktiemilieu verschillend is. Ook wordt een te gering gewicht toegekend aan het historische karakter van de vestigingsplaatskeuze en worden bij de verklaring van het ruimtelijk patroon van economische activiteiten niet zelden theorieën gehanteerd, die voor Nederland niet of niet meer adequaat zijn.

Kansrijkheid en produktiemilieu

Nederland is sinds 1945 'kleiner' geworden door verbeteringen in de verkeersinfrastructuur en de toename van de mobiliteit. Daarnaast zijn de regionale loonverschillen sterk verminderd en hebben allerlei voorzieningen in de onderwijs- en sociaal-culturele sfeer geleid tot minder pregnante ruimtelijke verschillen tussen sterk verstedelijkte regio's en meer landelijke gebieden. Daardoor hebben de meeste ruimtelijk gebonden elementen van het produktiemilieu aan ruimtelijk discriminerende invloed ingeboet. Het feit dat thans nagenoeg iedere Nederlandse gemeente prat gaat op een centrale ligging in West-Europa, is daarvan een illustratie. Het impliceert echter tegelijkertijd dat ruimtelijk minder gebonden elementen van het produktiemilieu aan betekenis hebben gewonnen. Hier kan bij voorbeeld worden gewezen op het organiserend vermogen van de regio, dat nauwelijks is gebonden aan een bepaald produktiemilieu (het maakt er uiteraard wel deel van uit), maar dat steunt op daadkracht en coöperatief vermogen van de regionale bevolking. Hiermee wil natuurlijk niet gezegd zijn dat er binnen Nederland geen verschillen in produktiemilieus zouden bestaan. Zeer zeker niet. Maar de invloed van deze verschillen is ten opzichte van andere aspecten, zoals de

ESB

Rubrieken

kwaliteit van het management of de aanwezige marktperspectieven, sterk vermindert.

Essentieel is ook dat de werksfeer van menig produktiemilieu-element zich niet of niet meer beperkt tot de eigen plaats of regio. Ook dit heeft uiteraard te maken met de beperkte afstanden waarmee we in Nederland worden geconfronteerd. Zo is de aanwezigheid van een universiteit of ander kenniscentrum voor een plaats of regio zeker aantrekkelijk, maar het betekent natuurlijk niet dat alleen daardoor zo'n regio ineens veel kansrijker wordt dan aangrenzende regio's. Hetzelfde geldt voor het begrip 'agglomeratievoordelen'. Het is zeer wel denkbaar dat in ons land vele ondernemers tegenwoordig niet of nauwelijks gehandicapt zijn als ze niet direct naast een universiteit of in een grotere agglomeratie zijn gevestigd.

Daardoor speelt ook het historische karakter van de vestigingsplaatskeuze een belangrijke rol. Voor een onderneming die ergens is gevestigd en goed draait, is er veelal geen reden om van lokatie te veranderen. Men ziet dan ook op de 'gekste' plaatsen de interessantste bedrijven. Bedrijven die daar van oudsher zijn gevestigd. Bedrijven die zich in de loop der tijd op steeds weer andere activiteiten hebben toegelegd. Zo dienen we ons onder andere bij alle verhalen over de vestigingsplaatsvoorkeuren van kansrijke of zelfs 'high-tech'-activiteiten wel te realiseren dat veel van dergelijke activiteiten worden uitgeoefend door vandoord op bepaalde lokaties gevestigde bedrijven.

Ook het hanteren van theorieën die binnen de Nederlandse situatie niet of niet meer opgaan, kan leiden tot een overschatting van de betekenis van het produktiemilieu. Slechts één voorbeeld. Er bestaat een ruimtelijke interpretatie van de produktlevenscyclus. Deze stelt dat nieuwe producten worden uitgevonden, worden geproduceerd en op de markt worden gebracht in grootstedelijke gebieden. Voor perifere gebieden is in deze opvatting alleen een rol weggelegd bij het vervaardigen van standaardproducten die zich in de latere fasen van de levenscyclus bevinden. Het is echter de vraag of deze opvatting, die vanuit de VS is overgewaaid, ook binnen de beperkte Nederlandse ruimte geldt.

1) NEI, *Technologische vernieuwing en regionale ontwikkeling in Nederland (TRANSFER)*, Rotterdam, 1984.

Kansrijkheid en bedrijfsleven

In het navolgende wordt nader ingegaan op de boven geplaatste kanteekeningen aan de hand van de ruimtelijke spreiding van alerte en mede daardoor kansrijke bedrijven. De uitgangsstelling is de volgende: als gevolg van de verminderende betekenis van een aantal elementen van het produktiemilieu neemt de betekenis van andere componenten van het begrip 'kansrijke regio' toe. Deze andere componenten hebben onder andere betrekking op de kwaliteit van het regionale bedrijfsleven en het regionaal organiserend vermogen. Met betrekking tot de kwaliteit van het regionale bedrijfsleven is er voor een klein, homogeen land als Nederland weinig aanleiding om grote regionale verschillen te verwachten.

Deze stelling kan met behulp van verschillende gegevens worden getoetst. In de eerste plaats is nagegaan waar de bedrijven zijn gevestigd die de afgelopen jaren op grond van behaalde resultaten zijn bekroond met de 'NEC-export-scepter', de 'Gouden Noot' (verpakkingsprijs), de 'Henri Sijthof-prijs' (voor financiële berichtgeving), de 'Effie-prijs' (voor effectieve reclame), de 'Koning Willem I-prijs', de 'Koning Willem I-plaquettes' en de 'FEM/PA-penning' voor vernieuwend ondernemerschap. Daarnaast zijn meegenomen de 22 bedrijven die na strenge selectie zijn toegelaten tot het onderzoeksprogramma 1986 voor middelgrote en kleine bedrijven van de Stichting voor de Technische Wetenschappen (STW). Ten slotte is gekeken naar de vestigingsplaats van de top-25, de lijst van de 25 grootste kleine groeiers van Nederland in 1986, zoals gepubliceerd door Inter magazine.

De toekenning van deze prijzen is gebaseerd op prestaties in het (recente) verleden. Daarom is ter aanvulling gebruik gemaakt van een indicator die iets zegt over de toekomst. Nagegaan is waar de bedrijven zijn gevestigd die gebruik hebben gemaakt van innovatie- en kwaliteitsverbeterende subsidiemaatregelen van de nationale overheid. Daarbij is gewerkt met een viertal regelingen: het technisch-ontwikkelingskrediet (TOK), de subsidie managementondersteuning (SMO), de contract-researchregeling (CRR) en de innovatie-stimuleringsregeling (IN-STIR). De achterliggende gedachte is dat het gebruik maken van dergelijke regelingen iets zegt over de alertheid en daardoor kwaliteit van de betrokken ondernemers.

Uitkomsten

Wanneer wordt gekeken naar de vestigingsplaats van de 'winnaars' onder de ondernemingen, dan blijkt dat we deze over het gehele land aantref-

fen. Natuurlijk, men komt verscheidene malen plaatsen tegen als Amsterdam, Eindhoven, Enschede. Maar ook plaatsen als Losser, Heijen, Schoonrewoerd, Reuver, Oudendoorn, Rhenen, Appingedam, Roden, Schijf, Cuyk en Nijverdal herbergen 'winnaars'. Wanneer we dan ook rekening houden met het feit dat de ondernemingen in de marktsector niet gelijkmatig over Nederland zijn verspreid, dan bevestigt dit beeld onze uitgangsstelling. Relatief gezien laten alleen Overijssel en Utrecht een lichte oververtegenwoordiging zien. Deze uitkomst (geringe regionale verschillen) komt aardig overeen met de resultaten van een onderzoek verricht door TNO, waarin het spreidingspatroon werd bepaald van kansrijke activiteiten, zoals gedefinieerd door de bekende commissie-Wagner en de Stuurgroep Dienstenunderzoek (commissie-Oostenbrink).

Het technisch-ontwikkelingskrediet (TOK) is een risicodragende lening voor ondernemingen die nieuwe ideeën of vindingen tot ontwikkeling willen brengen. Voorwaarden om voor een krediet in aanmerking te komen zijn dat het aangemelde project:

- technisch voor Nederland geheel of grotendeels nieuw moet zijn;
- meer dan normale technische risico's inhoudt;
- een redelijke kans op succes heeft;
- van betekenis is voor de Nederlandse economie;
- de financiële draagkracht van de betrokken onderneming te boven gaat.

Door het technische karakter komen de aanvragen vooral uit de industrie. De zakelijke dienstverlening en handelsbedrijven nemen zo'n 15% van het aantal toezeggingen voor hun rekening. Binnen de industrie domineert de machine-industrie, met rond 50% van alle toezeggingen. Zowel kleine als grote ondernemingen komen voor de regeling in aanmerking. Van alle toezeggingen kwam meer dan 40% terecht bij bedrijven met minder dan 50 werknemers, rond 15% bij bedrijven met meer dan 500 werknemers (naar toegezegde bedragen echter 9 tegen 72%).

Om de alertheid van de ondernemers te meten dient per provincie het aantal toezeggingen gerelateerd te worden aan de omvang van de doelgroep. In dit geval zou gemakshalve kunnen worden gewerkt met het totale aantal industriële ondernemingen. Door het CBS wordt echter uitsluitend het aantal vestigingen per provincie gepubliceerd. Aangenomen mag worden dat het werken met vestigingen nauwelijks tot andere resultaten zal leiden. Omdat het vaststellen van de omvang van de doelgroep afhankelijk is van de gehanteerde basisgegevens, zijn in tabel 1 (waarin de jaren 1981 t/m 1985 zijn samengevoegd) twee reeksen van concentratiegetallen weergegeven. De uitkomsten laten een voor menigeen ongetwijfeld verrassend

Tabel 1. Het aantal toekenningen in het kader van het technisch-ontwikkelingskrediet (TOK) over de periode 1981 t/m 1985, concentratiegetallen per provincie

	A	B
Groningen	109	109
Friesland	115	108
Drenthe	127	127
Overijssel	88	81
Gelderland	116	110
Utrecht	123	127
Noord-Holland	69	77
Zuid-Holland	96	98
Zeeland	48	48
Noord-Brabant	103	99
Limburg	145	138

Toelichting:

A: provinciaal aandeel in het aantal toekenningen gerelateerd aan het provinciaal aandeel in het aantal vestigingen in de industrie (SBI 2+3) per 1-1-1985, volgens CBS-gegevens.

B: provinciaal aandeel in het aantal toekenningen gerelateerd aan de door de Rijks Nijverheids Dienst in 1986 gehanteerde industriële dichtheid.

Tabel 2. Toekenningen in het kader van de subsidie managementondersteuning (SMO) over de periode 1984 - oktober 1986 voor uitsluitend de industriële bedrijven (SBI 2 + 3) en voor 1984 voor alle bedrijven, concentratiegetallen per provincie

	Industrie		Totaal
	A	B	C
Groningen	109	109	109
Friesland	126	119	153
Drenthe	173	173	138
Overijssel	126	116	122
Gelderland	138	131	128
Utrecht	98	102	100
Noord-Holland	66	73	97
Zuid-Holland	74	75	71
Zeeland	43	43	65
Noord-Brabant	117	113	108
Limburg	111	105	103

Toelichting:

A: gerelateerd aan provinciaal aandeel in het aantal industriële vestigingen (SBI 2+3) per 1-1-1985 volgens het CBS.

B: gerelateerd aan de industriële dichtheid per provincie, volgens de Rijks Nijverheids Dienst (1986).

C: gerelateerd aan provinciaal aandeel in totaal aantal vestigingen (excl. overheid) op 1-1-1985 volgens het CBS.

beeld zien. Niet omdat Gelderland en Utrecht goed scoren. Wel omdat de drie noordelijke provincies, alsmede Limburg, relatief veel alerte ondernemingen herbergen. Zeer opvallend ook is de lage score voor Zuid-Holland en de extreem lage score voor Noord-Holland.

De subsidieregeling managementondersteuning (SMO) maakt een financiële tegemoetkoming mogelijk in de kosten van door derden uitgebrachte adviezen op het terrein van bedrijfsvoering, managementbegeleiding van jonge innovatieve bedrijven en automatisering. Voor de regeling komen ondernemingen in zowel industrie, ambacht als dienstverlening in aanmerking. De meeste toezeggingen komen

Tabel 3. Het aantal toekenningen in het kader van de contract-researchregeling over de periode 1979 t/m 1984, concentratiegetallen per provincie

	A	B
Groningen	134	134
Friesland	153	144
Drenthe	95	95
Overijssel	125	115
Gelderland	147	138
Utrecht	89	92
Noord-Holland	73	80
Zuid-Holland	88	89
Zeeland	152	152
Noord-Brabant	100	96
Limburg	58	55

Toelichting:

A: gerelateerd aan provinciaal aandeel in het aantal industriële vestigingen (SBI 2 + 3) op 1-1-1985 volgens het CBS.

B: gerelateerd aan de industriële dichtheid zoals gehanteerd door de Rijks Nijverheids Dienst (1986).

terecht in de industrie/bouw en detailhandel (elk rond 30%). Per kalenderjaar kan maximaal f. 10.000 worden toegekend. Mede daardoor maken vooral kleine bedrijven van deze regeling gebruik. In tabel 2 zijn voor de periode 1984-1 oktober 1986 de toezeggingen gegeven voor zover deze zijn afgewikkeld door de Rijks Nijverheids Dienst (RND). Deze toezeggingen hebben betrekking op aanvragen van de relatief wat grotere industriële bedrijven. Het beeld vertoont een sterke overeenkomst met de uitkomsten voor het TOK. Opnieuw laten de perifere provincies opvallend goede scores zien. De westelijke provincies, alsmede Zeeland, blijven ver achter. Omdat het beeld voor de industrie zou kunnen afwijken van dat voor alle toezeggingen is voor 1984 ook de spreiding gegeven van het totale aantal toezeggingen, inclusief de aanvragen afgewikkeld door de Stichting Ontwikkeling en Sanering voor het Midden- en Kleinbedrijf (behandelt veel aanvragen van kleine bedrijven uit de detailhandel) en de Stichting Voorlichting Energiebesparing Nederland (SVEN). Ook op die basis blijft het eerdere beeld volledig intact.

De derde regeling die is bekeken, is de subsidie contract-research. Deze regeling is op 1 oktober 1984 opgeheven en gedeeltelijk vervangen door de INSTIR. Via de contract-researchregeling konden kleine en middelgrote ondernemingen een deel van de kosten verbonden aan het verrichten of laten verrichten van (technisch) onderzoek gesubsidieerd krijgen. Tot 1982 kwamen alleen bedrijven uit de industrie en het producerend ambacht voor deze regeling in aanmerking. Nadien konden ook bedrijven uit andere sectoren een beroep op deze regeling doen. In 1984 kwam desondanks 85% van alle toezeggingen terecht bij industriële ondernemingen. Bedrijven met minder dan 10 werknemers verwierven bijna 30% van alle toezeggingen en rond 25% van het totaal be-

Tabel 4. Het aantal toekenningen in het kader van de innovatie-stimuleringsregeling (INSTIR) over de periode oktober 1984 - april 1985 en april 1985 - oktober 1985, concentratiegetallen per provincie

	1e halfjaar		2e halfjaar	
	A	B	A	B
Groningen	141	141	138	138
Friesland	113	100	113	100
Drenthe	83	91	71	77
Overijssel	143	123	140	121
Gelderland	126	113	121	108
Utrecht	112	116	124	128
Noord-Holland	74	80	80	86
Zuid-Holland	89	103	90	104
Zeeland	77	87	73	83
Noord-Brabant	113	97	108	93
Limburg	85	83	86	84

Toelichting:

A: gerelateerd aan het aandeel in het totaal aantal vestigingen (excl. overheid) per 1-1-1985 volgens het CBS.

B: gerelateerd aan het aandeel in het aantal industriële vestigingen (SBI 2 + 3) per 1-1-1985 volgens het CBS.

schikbare subsidiebedrag. Voor bedrijven met meer dan 100 werknemers waren deze percentages 18 resp. 22. Door de dominantie van de industrie en het producerend ambacht is in tabel 3 als doelgroep genomen het aantal vestigingen in de industrie. De uitkomst levert een reeds vertrouwd beeld. Opvallend is echter de score voor Zeeland. Anders dan de drie laag scorende westelijke provincies is Zeeland immers niet gezegend met de aanwezigheid van veel op het bedrijfsleven georiënteerde (technische) onderzoeksinstituten. Zoals eerder Bartels en Vlessert al constateerden is voor de alerte ondernemer in Zeeland 'afstand' blijikbaar niet zo'n probleem 2).

De laatste regeling betreft de opvolger van de contract-researchregeling, de INSTIR. Deze regeling subsidieert de personeelskosten van technologisch onderzoek en ontwikkeling in bedrijfsvestigingen. Zowel personeelskosten voor zelf verricht, als voor uitbesteed onderzoek komen voor sub-

sidie in aanmerking. Hoewel bij deze regeling de meeste toezeggingen naar de industrie (met name de metaalindustrie) gaan, komt toch zo'n 25% in andere sectoren terecht (tuinbouw, diensten). Voor de periode oktober 1984 - oktober 1985 is de spreiding van de toezeggingen over de provincies bekend. Omdat de INSTIR geldt voor vestigingen en niet voor ondernemingen zijn in tabel 4 de toezeggingen afgezet tegen zowel het totale aantal vestigingen als tegen het aantal vestigingen in uitsluitend de industrie. Naast opnieuw redelijk gunstige scores voor de noordelijke provincies (vooral Groningen) blijkt de INSTIR ook erg populair bij ondernemers in Overijssel, Gelderland en Utrecht.

Conclusie

Dit betoog had tot onderwerp de 'alerte onderneming'. Aan de hand van een tweetal indicatoren is nagegaan in hoeverre deze 'alerte ondernemingen' in sommige gebieden meer voorkomen dan andere. Het uitgangspunt daarbij was dat grote verschillen zich tegenwoordig in ons land niet meer zullen voordoen. Indien deze veronderstelling juist zou zijn, dan heeft dit uiteraard consequenties voor populairere opvattingen over de 'kansrijkheid van regio's'. Opvattingen die niet zelden suggereren dat binnen Nederland in het westen heel veel en buiten het westen heel weinig economische potenties aanwezig zouden zijn.

Voor alle duidelijkheid zij erop gewezen dat door het gekozen uitgangspunt, de 'alerte onderneming', de nadruk in de analyse is komen te liggen op de spreiding van de ondernemingen c.q. ondernemers (naar aantallen)

2) C.P.A. Bartels en H.H. Vlessert, Het belang van kenniscentra voor het regionaal bedrijfsleven, in: W.T.M. Molle (red.), *Innovatie en regio*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1985, blz. 169 - 193.

Tabel 5. Verdeling van het technisch ontwikkelingskrediet per provincie, 1981 - 1985

	Procentueel aandeel in toekenningen	Procentueel aantal in uitgaven	Industriële dichtheid	Uitgaven in procenten van de bruto toegevoegde waarde industrie (excl. gas)
Groningen	4	2	4	0,2
Friesland	4	1	4	0,3
Drenthe	3	1	2	0,3
Overijssel	6	2	8	0,3
Gelderland	14	5	13	0,7
Utrecht	8	5	6	1,5
Noord-Holland	13	24	17	1,6
Zuid-Holland	19	9	21	0,5
Zeeland	1	0	2	0,2
Noord-Brabant	17	28	15	1,9
Limburg	11	23	8	4,0
Totaal	100 (f. 544 mln.)	100 (f. 909,8 mln.)	100	1,1

Bron: zie noot 3.

die in de prijzen zijn gevallen c.q. die voor een innovatiesubsidie in aanmerking zijn gekomen. Vanzelfsprekend ontstaat een ander beeld indien de in het kader van de innovatiestimulerende maatregelen toegekende *bedragen* worden afgezet tegen de omvang van de provinciale (industriële) activiteiten. Tabel 5, ontleend aan een studie van het Nederlands Economisch Instituut 3), illustreert dit.

Afgezien hiervan bevestigen de uitkomsten de veronderstelling. Dit in die zin dat, voor sommigen misschien toch wel verrassend, ook buiten het westen vele 'alerte ondernemingen' voorkomen. Ondernemingen ook die er toe bijdragen dat populaire invullingen van het begrip 'kansrijke regio' op zijn minst bijstelling behoeven. Het feit dat de uitkomsten een sterke overeen-

komst laten zien met de uitkomsten van andere onderzoeken 4) versterkt deze conclusie nog.

A.A.G.M. Horvers
E. Wever

Mevrouw Horvers is werkzaam bij het Accountantskantoor Van der Hoek en Blok te Mijnsheerenland. De heer Wever is hoogleraar economische geografie aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen.

3) NEI, *The regional dimension to research and technology development (RTD) in The Netherlands*, Rotterdam, 1986.

4) A. Kleinknecht en A. Mouwen, Regionale innovatie (R en D): verschuiving naar de 'Halfwegzone'?, en J.A.A.M. Kok, G.J.D. Offerman en P.H. Pellenbarg, Innovatie in het Midden- en Kleinbedrijf, beide in: Molle, op.cit.